

Як читати цю книжку?

Книжка, яку ви тримаєте в руках, — це коротке, але дуже барвисте знайомство з мистецтвом першої половини ХХ століття. Мета видання полягає в тому, щоби стисло розповісти про найважливіші постаті, явища й ідеї, створюючи основу для глибшого занурення в українську культуру — зокрема через локальний туризм: мапа архітектурних пам'яток і перелік музеїв розміщені тут саме для того, щоб допомогти вам у подорожах.

Текст книжки — це плід роботи трьох людей. Про авангардне мистецтво писав Дмитро Горбачов, про ар-нуво — Ірина Магдиш, про ар-деко — Андрій Тараненко.

Як і кожен іншу, цю книжку можна читати звичайно — від початку до кінця. Передмова Наталії Кривди пояснює контекст, у якому з'явилося видання, і пропонує базову оптику для сприймання мистецтва початку ХХ століття. Вступні зауваги розповідають про риси ар-нуво, авангардизму й ар-деко та пропонують хронологію світових подій, на тлі яких квітли ці стилі. Основні ж чотири розділи придивляються до окремих видів мистецтва: архітектури, скульптури, живопису і графіки, — зосереджуючись насамперед на розповідях про конкретних авторів.

Отже, у нас є дві основні осі: стилі й види мистецтва. Та ви швидко переконаєтеся, що говорити про них означає намагатися вхопити плинність, потягти за якісь окремі нитки у великому мистецькому мереживі. Скажімо, Василь Кричевський, із якого починається архітектурний розділ, — це не тільки зодчий, а й живописець, і графік; його будинок Полтавського земства — це чистісіньке ар-нуво, а спроектований через 30 років будинок «Роліт» — уже конструктивізм. Олена Кульчицька, згадана в розділі про графіку, була також живописицею, емалісткою та килимаркою. Іван Кавалерідзе, найвідоміший як скульптор, залишив по собі фільми, для яких був і сценаристом, і режисером. Звісно, ми не могли спинитися на всіх цих гранях, проте сподіваємося, що наших історій вистачить, щоб зацікавити вас і підштовхнути до подальших пошуків.

Інший спосіб читання, який напрочуд добре пасує цій книжці, — випадковий. Її можна розгортати на будь-якій сторінці, зупинитися на тих посталях, чиї роботи привабили око, перестрибувати між розділами. Бо, хоча українські митці й мисткині початку ХХ століття творили спільне культурне середовище, кожен і кожна з них — це самотній скарб, вартий окремої уваги.

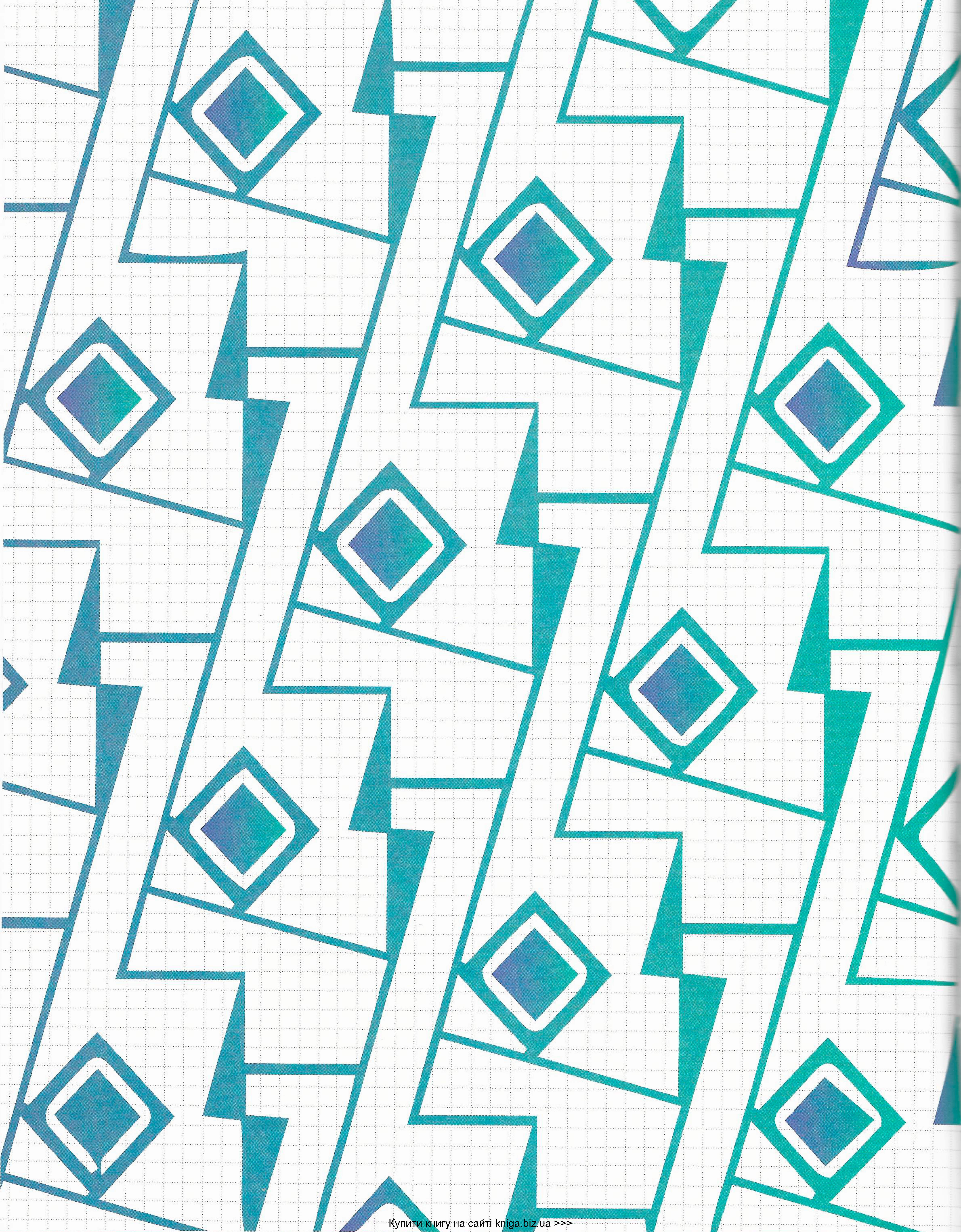
Нарешті, ця книжка також цілковито придатна до читання з кінця — із покажчиків імен і місць. Адже покажчики — це не просто переліки, а й маркери ваги, яку кожен із обраних термінів має для тексту. Люди, поруч із прізвищами яких указана не просто сторінка, а ціла низка сторінок, мали чималий вплив на колег, закладали власні школи, вирізнялися особливим розмаїттям інтересів (тут опиняються поза конкуренцією Олександра Екстер і Михайло Бойчук). Найчастіше згадувані міста — це творчі осередки, у яких митці формувалися й самі творили культурне життя; і те, що поруч із Києвом, Львовом і Харковом текст рясніє згадками про Париж, Мюнхен і Краків, багато каже про вписаність української культури в європейську.

Утім, хоч як ви вирішите читати цю книжку, ми сподіваємося, що вона принесе вам утіху — і спонукатиме більше дізнаватися про українське мистецтво.

Галина Глодзь
(упорядниця)

Передмова

Чому сьогодні, у найскладніші часи випробувань, ми видаємо і читаємо книжки про мистецтво, літературу, біографічні нариси про українських художників? Думаю, є кілька важливих — і пов'язаних — мотивів.

По-перше, українська художня культура зі власними напрацюваннями та спадком просто мусить з'явитися на культурній мапі Європи (й усього світу), а значить, необхідно дослідити й артикулювати цей спадок як ціннісно-процесуальний феномен. Попри скруту воєнних часів, ми драматично потребуємо досліджень не тільки українською, а й англійською, польською, французькою, арабською тощо; ми потребуємо їх оприлюднення та появи в широкому академічному, а ще більше — публічному обігу. Ми маємо проявитися (як колись писала про ранній український модернізм Тамара Гундорова): явитися собі самим і світові як культура-явище і як культура-тяглість із великими іменами і прадавньою традицією. І це — одне із завдань цієї книжки.

По-друге, у нас як у нації кричить «запит на справедливість» (термін почула в Олександрі Матвійчук) — і виклики деколонізації для нас виявляються викликами екзистенційними. Деколонізація та дерусифікація як культурної спадщини, так і сучасної культури здається мені випростовуванням із тісних рамок імперських культурних практик, звільненням від радянського

й російського науково-публіцистичного вокабуляру, формуванням оновленої символічної політики, втіленої у святах, меморіалах, топонімах тощо. Звільнення від «довгої тіні імперій» дає культурі й нації змогу самостверджуватися, формувати (адекватно) високу самооцінку, позбавлятися комплексів другорядності й меншовартості. Зрештою, уможлиблює писання справжньої історії власного буття, власних культури, літератури, мистецтва. І це — ще одне завдання цієї книжки.

Запит на справжню історію художніх стилів початку ХХ століття напряму пов'язаний із необхідністю повернення апропрійованого мистецтва, привласнених імен і цілих художніх напрямів — як це, наприклад, сталося з авангардом, який нам необхідно щонайвиразніше артикулювати як український. Таке повернення допоможе нам вибудувати власну культурну і, зрештою, національну ідентичність, наповнивши слово «українськість» конкретним змістом. Адже саме самобутня спільна культура дає нам змогу дізнатися, «хто ми такі» в сучасному світі. Наново відкривши власну культуру, ми перевідкриваємо також себе, своє «автентичне Я», а це могутня допомога зневіреним і дезорієнтованим у змаганні з небезпекою, мінливістю і непевністю світу. І це — ще одне завдання цієї книжки.

Сьогодні, коли коли виходить ця книжка, росія чинить культурний геноцид на українських територіях, намагаючись стерти нашу ідентичність. Парламентська асамблея Ради Європи в червні 2024 року визнала, що культурний геноцид щодо України – це інструмент війни, спрямований на знищення нації. Тим часом збереження, дослідження, оприлюднення фактів, подій, імен з історії української культури стає способом самозахисту й відновлення ідентичності, а отже – працює на справу національної безпеки. І це – ще одне завдання цієї книжки.

Національна ідентичність не виникає на порожньому місці. У нашому випадку це дуже часто відновлення «розстріляних», осучаснення примусово забутих цінностей, практик, суспільних зв'язків і культурних контекстів, осмислення ціннісних, поведінкових і пізнавальних патернів у історичній перспективі. Ціннісна, культурна ідентичність формується через визнання чи заперечення систем цінностей та їх символічних проявів – тобто мистецьких, літературних, мовних тощо канонів. Їх пізнання та прийняття має динамічний характер: ми постійно «самовизначаємося», аби залишатися співгромадянами. Усвідомлення культурної єдності забезпечують спільні мова, історія, культура. Коли речі мають осмислені імена й належать до зрозумілого контексту, навіть «розірваність» повсякденного життя сприймається через призму єдності. Повертаючи собі свою культуру, мову, історію, ми підживлюємо ідентичність; і повернення, перевизначення цієї спільності – не однаковості, а спільності – ще одне завдання цієї книжки.

Видання, яке ви тримаєте в руках, присвячене різнобарвному і складному наборові мистецьких рухів

і практик початку ХХ століття, багато з яких дослідники зазвичай об'єднують у парасольковому терміні «український авангард» або «український модерн».

Докторка мистецтвознавства, професорка Колумбійського університету Валентина Маркаде у статті «Український внесок до авангардного мистецтва початку ХХ століття», опублікованій у журналі «Сучасність» іще далекого 1980 року, професійно і щиро спростовує «цілковиту безглуздість офіційної версії радянських мистецтвознавців, за якою всі так звані формалістичні течії, як кубофутуризм, неопримітивізм, фовізм, конструктивізм, супрематизм, запозичені з Росії і істотою своєю чужі творчості українських мистців». У невеликому за обсягом, але програмному тексті вона пише про корені модерних, авангардних напрямів, про братів Бурлюків, Олександра Архипенка, Олександрю Екстер, Соню Терк-Делоне, Михайла Бойчука, Володимира Іздебського, Марію Синякову й багатьох інших: «Навіть при поверховій аналізі фактів стає очевидним цілком протилежний висновок, а саме: місцем зародження авангардних течій була не Росія, а Україна — батьківщина ядра “майбутнян” чи “гілейців”. [...] Їм належить і ідея видання своїх збірників з гучними маніфестами кожної групи, з полемічними статтями, трактатами про мистецтво даного моменту, з віршами, з репродукціями картин, з винаходжуваними гаслами».

Дмитро Горбачов у книжці «Лицарі голодного Ренесансу», що побачила світ 2020 року, пише: «Українським авангардом “запахло” на Заході 1973 року на виставці “Tatlin’s dream” у Лондоні. Тоді Захід уперше побачив праці світового рівня безвісних авангардистів України Єрмилова і Богомазова. І це змусило зга-

дати відомих по всьому світу майстрів, за походженням, вихованням, самосвідомістю і національними традиціями пов'язаних із Києвом, Харковом, Львовом, Одесою». Горбачов зараховує до цієї плеяди також «найвірнішого сина України» Давида Бурлюка; поляка, який мав себе за українця, Казимира Малевича; професора Київського художнього інституту і бандуриста Володимира Татліна; засновницю української школи конструктивістської сценографії Олександрю Екстер; митців Культур-Ліги; феноменального скульптора Олександра Архипенка». Усі вони — і багато інших — постануть перед вами на сторінках цієї книжки.

Увагу дослідників, поціновувачів мистецтва і колекціонерів привертає, втім, не тільки художня, а й світоглядна головокрутність авангарду, який більшість науковців пов'язує із самим кінцем ХІХ — першою третиною ХХ століття. Феноменологічна варіативність, вибуховість у прийомах, поширеність у різних куточках світу, жанрова різноманітність, зрештою, тяглість у часі та незаперечний вплив на пізніше мистецтво — усе це підштовхує до все нового осмислення сутності й меж авангарду. Не менш драматичні дискусії прокує питання авангардизму як сукупності якісних характеристик мистецького руху, що став соціальним явищем і не тільки віддзеркалював, а й провокував суспільні зсуви. Адже немає сумніву в тому, що авангардне мистецтво залучає у свою орбіту тих, хто доти перебував на культурних маргінесах, розширюючи культурні, соціальні й політичні обрії.

Митці й інтелектуали, яким довелося жити на початку ХХ століття, глибоко відчували його тектонічні зсуви, а тому шукали нові способи взаємодіяти зі світом довкола себе. Бунтарський, революційний аван-

гард, що штовхає до постійного перевинаходження сутностей, стає чи не єдиним можливим способом життя — життя на межі, на фронті часу і простору, конкретного й абстрактного, миттєвого й вічного, людського і тваринного, сільського й міського, чоловічого й жіночого. Авангард пропонує альтернативу натуралістичному, міметичному поглядові, намагаючись ухопити (перифразуючи Умберто Еко) різницю між тим, що ми бачимо, і тим, що є. І в цій буттєвій щілині виростають цілі ліси прочитань — численні інтерпретативні практики, що зрештою оформлюються у віяло «-ізмів».

Мистецтво, що проросло і зростило десятки жанрів, квітнуло на перехресті всіх художніх практик, позначається відвертою революційністю, бунтом проти класичної традиції і закритості. І цей бунт спалахує не тільки в художній площині. Авангард претендує на вивчення нових моделей взаємодії також у соціальній сфері. Він цілковито по-іншому дивитися на покликання й завдання мистецтва, прагнучи залучити до нього — у ролі як аудиторії, так і митців — якнайширше коло осіб. А тому часто стає фемінним, етнічним, гендерно дражливим чи політично декларативним.

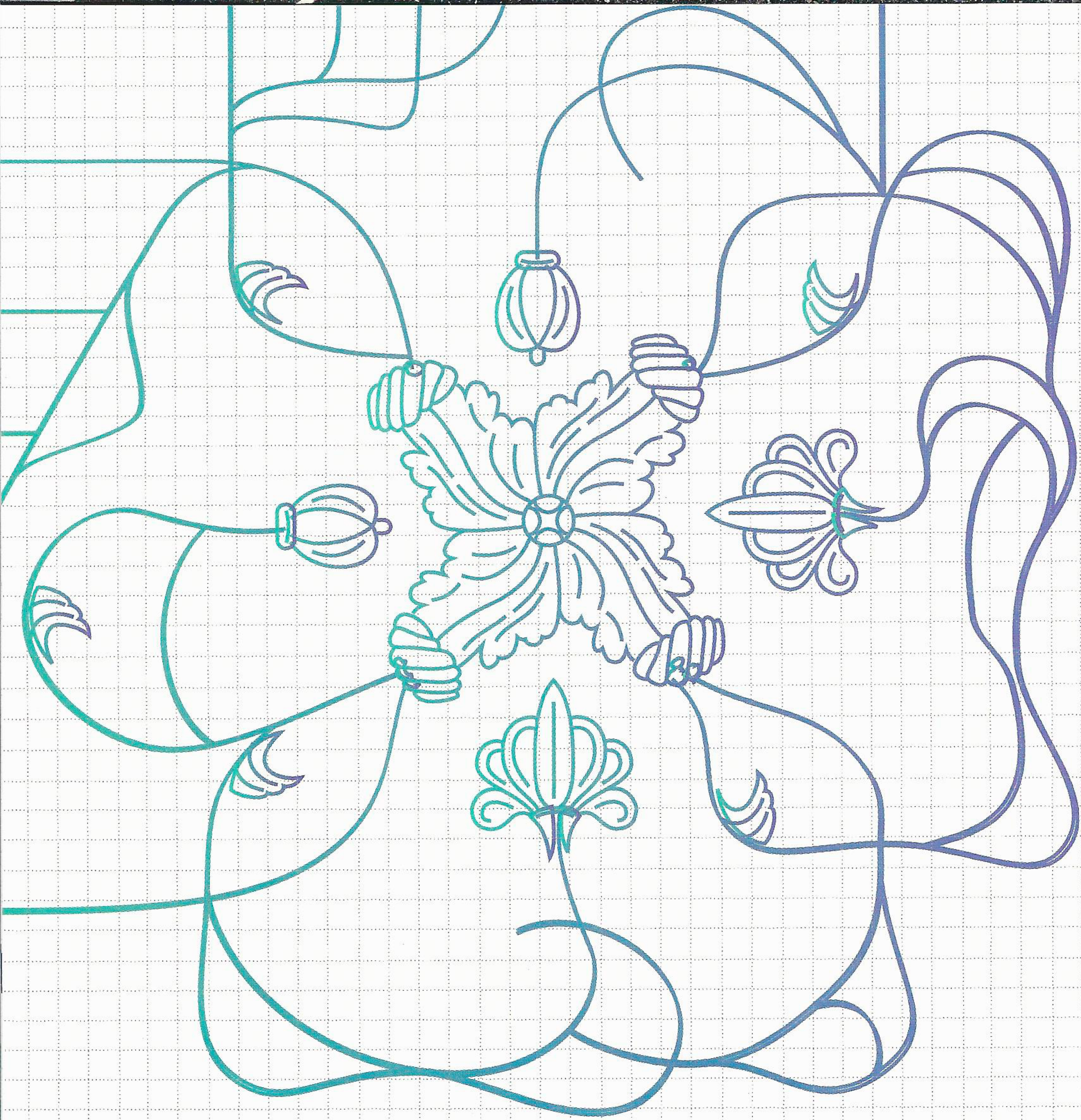
Митці модерну чи авангарду проблематизують картину світу, розсувають кордони, виразно артикулюють усвідомлення того, що людина — це не просто клітинка в суспільному організмі, а дієва особистість, права та потреби якої можуть різко відрізнятися від тих, що були звичними для попередніх версій реальності. І так само один авангардний підхід може різко відрізнятися від іншого. Продемонструвати блискуче розмаїття українського авангарду — ще одне завдання цієї книжки.

Вивчення, обговорення українського авангарду чи модерну, футуризму чи реалізму, будь-якого іншого мистецького напрямку — це про повернення собі самості, про вибудовування ідентичності. Книжка, яку ви тримаєте в руках, — це творчий і дослідницький простір, де народжуються смисли, опредметнюються цінності, виокремлюються художні канони та стилістика і, зрештою, вириваються із забуття потужні особистості художників, скульпторів, архітекторів, що будували українське мистецтво — всупереч обставинам, владі й долі. Взаємодіючи з цим текстом, ми разом робимо спробу осмислити власне минуле як місток до повноцінного майбутнього, долучаємося до дискусій і полілогів, що проявляють українське мистецтво і українцям, і світу. Проекції минулого визначають візії майбутнього, щоразу нагадую я свої студентам; тож будуймо майбутнє, пізнаючи минуле.

Наталія Кривда

(докторка філософських наук, професорка кафедри української філософії та культури Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Україна, Європа і світ між 1880 і 1939 роками

1883

- Фрідріх Ніцше опублікував «Так мовив Заратустра. Книга для всіх і для нікого»

1890

- Оскар Вайлд опублікував «Портрет Доріана Грея»
- Запроваджено термін «радіо»

1895

- Альфред Нобель заснував Нобелівську премію
- Брати Огюст і Луї Люм'єри винайшли кінематограф

1891

- Почалася українська колонізація Канади
- У Стокгольмі відкрили «Скансен» – перший музей просто неба

1896

- Перші Олімпійські ігри сучасності

1883

1890

1895

1892

- В Україні рушили перші електричні трамваї
- Засновано футбольний клуб «Ліверпуль»

1893

- Патент на застібку-блискавку
- Фрїтьйоф Нансен вирушив до Північного полюсу
- Жінкам уперше надали право голосу – у Новій Зеландії

1894

- Розпочалася «справа Дрейфуса»

1897

- Джозеф Джон Томсон відкрив електрон

1898

- Заснувано Київську політехніку
- П'єр Кюрі і Марія Склодовська-Кюрі відкрили радіоактивний радій

1899

- Засновано Національний художній музей України
- Патент на аспірин

1903

- Орвілл Райт здійснив перший політ на літаку

1901

- Перший вдалий сеанс трансатлантичного радіозв'язку
- Померла королева Вікторія

1905

- Розпочалася Перша російська революція
- Альберт Айнштайн постулював основи загальної теорії відносності

1913

- У Копенгагені відкрили пам'ятник Русалоньці
- Нільс Бор сформулював основи квантової теорії

1910

- Комета Галлея наблизилася до Землі й була вперше сфотографована
- Перша жінка – Раймонда де Ларош – отримала ліцензію пілота

1905

1910

1900

- Зигмунд Фройд опублікував «Тлумачення сновидінь»

1906

- 1906 Сигнал SOS установили єдиним сигналом лиха на морі

1907

- У Києві заснували Українське наукове товариство
- Роберт Бейден-Павелл започаткував скаутський рух

1908

- Упав Тунгуський метеорит
- Вийшов перший анімаційний фільм – «Фантасмагорія» Еміля Коля
- На заводі Генрі Форда сконструйовано перший дешевий автомобіль

1912

- На Полтавщині знайшли могилу хана Кубрата

1911

- Руаль Амундсен першим підкорив Південний полюс
- У Львові створено українську скаутську організацію – Пласт
- Дослідники знайшли «втрачене місто інків» Мачу-Пікчу
- Із Лувру викрали «Мону Лізу»

1914

- Почалася Перша світова війна
- Відкрито Панамський канал

1918

- 1918 Розпочалася пандемія іспанського грипу

1916

- Австро-Угорщина першою запровадила літній час

1919

- УНР об'єдналася із Західноукраїнською Народною Республікою
- Виникла Ваймарська республіка
- Зародився рух Баугауз
- В Іспанії та Нідерландах установили восьмигодинний робочий день
- Харків проголосили столицею України

1923

- Заснована Компанія Волта Діснея

1924

- Україна першою з радянських республік ухвалила закон про обов'язкову початкову освіту
- Андре Бретон опублікував «Маніфест сюрреалізму»

1925

- Джон Логі Берд продемонстрував першу телевізійну систему

1915

1920

1925

1920

- У США запровадили Сухий закон

1917

- Відбувся Жовтневий переворот
- Засновано Пулітцерівську премію
- Проголошено Українську Народну Республіку зі столицею в Києві

1915

- Відбувся геноцид вірмен

1921

- Мері Стоупс відкрила в Лондоні першу контрацептивну клініку
- Успішно випробувано вакцину проти туберкульозу

1926

- Алан Александер Мілн опублікував «Вінні-Пуха»
- У Харкові засновано ВАПЛІТЕ

1922

- Джеймс Джойс опублікував «Улісса»
- Лесь Курбас заснував театр «Березіль»
- Створено Британську телерадіомовну корпорацію (BBC)
- Говард Картер знайшов гробницю Тутанхамона

1927

- Вийшов перший повнометражний звуковий фільм – «Співак джазу»
- Чисельність населення світу досягла двох мільярдів

1929

- Розпочалася Велика депресія

1928

- Винайдено жувальну гумку
- 1928 Александер Флемінг відкрив пеніцилін

1932

- Джеймс Чедвік відкрив нейтрони
- Розпочався Голодомор

1934

- Столиця України повернулася до Києва

1931

- Завершилося будівництво Емпайр-Стейт-Білдінг
- Відбувся перший безперервний політ через Тихий океан
- У Бразилії звели статую Христа-Спасителя

1930

- Клайд Томбо відкрив карликову планету Плутон
- Засновано Чемпіонат світу з футболу

1939

- На сторінках коміксів «DC» вперше з'явився Бетмен
- Почалася Друга світова війна

1938

- Ласло Біро запатентував кулькову ручку
- На сторінках коміксів «DC» вперше з'явився Супермен

1935

- Відкрито й випробувано перший антибіотик широкого спектру

1937

- Відбулися масові розстріли української інтелігенції в урочищі Сандармох
- Джон Рональд Руел Толкін орублікував «Гобіта»

1936

- У США через спалах поліомієліту запустили програму дистанційної освіти
- Виготовлено перший синтетичний радіоактивний елемент

Ар-нуво

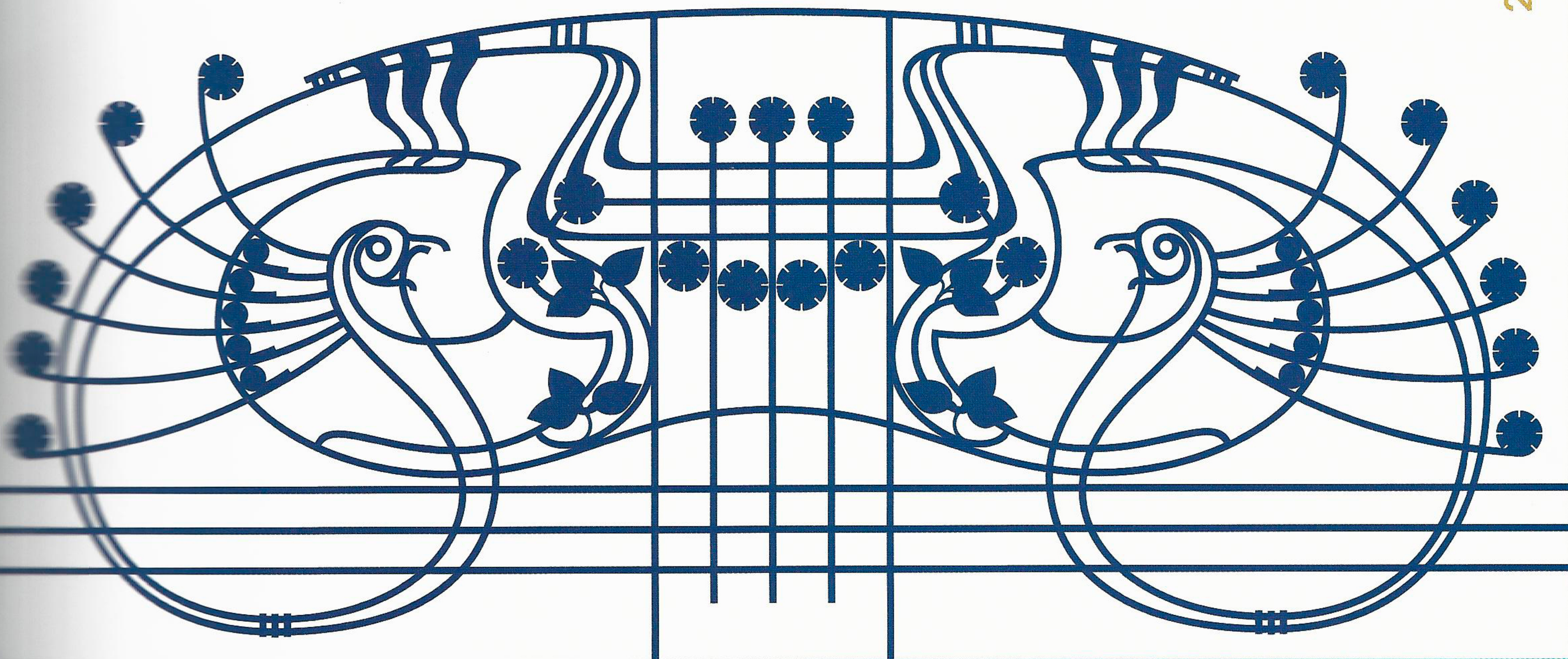
кінець XIX –
початок XX століття

Приблизно у 1890-х роках у Парижі, Мюнхені, Лондоні, Відні, Брюсселі розпочалися мистецькі суперечки про творення сучасного стилю, який не імітував би великих історичних стилів минулого.

Архітектори й графіки, а згодом живописці й декоратори почали дедалі частіше вдаватись у творах до природних елементів із плавними, гнучкими лініями, до флористичних і дуже жіночних образів. На нову естетику впливали досягнення у виробництві скла, кераміки, металу, бетону, локальні народні традиції та, звісно, особисті смаки представників мистецьких шкіл. І хоча в різних європейських країнах цей рух до стилістичної новизни відбувався приблизно в той самий час, називали його по-різному.

Україна, територія якої була в той час поділена між двома імперіями, опинилася під впливом кількох тенденцій. Певний час вважали, що новий стиль прийшов до українських міст зі столиць – Відня й Санкт-Петербурга, тож новий стиль відповідно називали словами «сецесія» і «модерн», а особливу місцеву естетику схоплювали в термінах «гуцульська сецесія» і «український архітектурний модерн». Однак сьогодні це здається спрощенням: українські художники, які нерідко знали кілька мов, могли вільно й часто мандрувати Європою, – навчалися, експонували свої твори на міжнародних виставках, переймали технологічний і естетичний досвід колег; саме на цій строкатій основі й поставала українська версія «нового стилю». Комусь був ближчим Віденський сецесіон, чиї щорічні виставки збуджували уяву; хтось взорувався на мюнхенський югендстиль, передплачуючи щомісячний часопис «Jugend»; для когось паризький салон «L'Art Nouveau» був дороговказом щодо того, як використати досвід японської візуальності для створення екзотичних деталей; а дехто прискіпливо вивчав лондонські видання, що стали еталоном імпровізацій для книжкових ілюстраторів.

